

Браћа Цидовићи

Пишу: Славица Радовић и Момчило Димитријевић

Јер људиоси је ситеснила, сузила овај свеи, њосејала га оградама и бедемима, изделила га, изукришала га њојречним и уздужним јарцима, те у њему сајетии човек шумара, ударајући у шами час у једну час у другу ѡрејреку.

Д. Ненадић - "Дорошеј"

Какав смо ми народ који је од своја четири владара убио тројицу, који је цинкарио, уходио кроз нишан гледао и убијао своје најближе. Какав смо то народ који је у цркве стоку затварао, калуђерице силовао, породице растурао, на комшије режао и са њима се крвио.

Осокољени сломом четничког покрета, комунисти су уз помоћ савезника овладали Србијом. Причало се да Београђани после "ослобођења" дуго нису из својих домова излазили на улице. **Чак 80% њих су били против Титовог режима.** Новоуспостављена народна власт се одржавала најгрубљим методама. Њени закони су били неправедни, а пресуде увреда за осећања човечности и постојања уопште.

Сви који су иоле сарађивали са другом страном или били виђени у њиховој близини оптуживани су, а подизањем оптужница кривица је била и доказана. Партијска дисциплина беше једино начело, директива - закон, а лаж једина истина и доказ. Судијама није било неопходно да имају одговарајуће образовање већ лојалност и опортуност новој власти.

Ухапшенима се ломила воља, изнуђивала признања. Мучени су глађу, а бруталним тортурама им је ломљен дух, кидана вера, затирана нада. Од њих се тражило да плуну на истину, погазе реч и да под ноге баце традицију и порекло, да забораве ко су и шта нису. До изнемоглости мучени, осуђеници су одвођени у хладне, мемљиве и мрачне казамате. Заједно са разбојницима, сецкесамима, лоповима, убицама проводили су дуге затворске дане и године. Нигде не беше заклона, нигде уточишта за напаћену душу.

Петокрака унесе немир и у онако крхке комшијске односе. Завлада мук, мржња и зло. Страх и сумња се увукоше у кости. Одшкрињавали су се прозори, врата закључавала а лампа гасила са првим мраком.

Заједно у животињу, заједно у смрти!

Пра, пра, пра ... праћед Светислава Василијевића, Василије (1740) имао је Милована, Милован Пауна, Паун је био отац Андријин. Андрија је имао Светислава (1891-1934), а он и његова жена Миљка (1883-1940) изродише десеторо деце-четири сина и шест кћери.

Беше то јака имућна и напредна породица- задруга. Сва четворица браће Цидовића (чији је отац Светислав био гуслар и волео да се кицоши-ђида-цида-цидовић), Драгослав (1908), Радослав (1911), Ранисав (1914), Милисав (1917), ,

Браћа Василијевићи - Цидовићи

беху изучили занате: трговачки, столарски, ковачки...

Одмах на почетку рата 1941. **Божо Јаворски мобилиса двојицу браће Цидовића- Драгослава и Радослава** у свој одред, друга двојица остадоше код куће. Њих четворица су почетком рата имали 9 синова и три кћери. Ратне страхоте их нису мимоишле. Више пута су заробљавани али су све до 1945. били на окупу. **"Једном приликом их ухватише партизани и свезане закључаше у подрум куће Николе, оца Цветка Никитовића у Бјелуши. У току ноћи Никола напије стражаре и Цидовићи побегну. Комунисти стрељају обојицу стражара". По казивању Војимира Пајовића из Бјелуше.**

Како је кућа Цидовића била окренута четницима, после рата је за жене и децу настао хаос и пакао. Сва четворица браће су успешно измицали добро организованим партизанским потерама, све до краја 1945. када ОЗНА ликвидира Радослава, а само неколико месеци касније, марта 1946. у Доловима испод Буџа, припадници Санџачке бригаде стрељају Милисава.

Двојица преживеле браће Василијевићи су се скривали у Латвичкој планини, све до фебруара 1948. када их хапсе, одводе и стрељају у Саставцима изнад Ивањице. Њихову кућу на Солилима пљачкају, одводе стоку, односе намештај, алат, скидају врата и прозоре, **"ни кашика у кући није остала"**. Жене са децом беже са свог огњишта и траже уточиште код родбине. Много је требало времена да зарасту ратне ране, да порасту сирочад, да удовице скину црне мараме и да се почне нови живот на старом или новом огњишту...

Нова власт није успела да затре кућу Василијевића. Данас, 60 година после свирепих убистава њихових предака, у слободи живи 16 домаћинстава њихових потомака, а на гробљу на Солилима, изнад њихових кућа, на гробној плочи су уклесане слике четворице браће мученика и уместо некролога-епитаф: **"ЗАЈЕДНО У ЖИВОТУ, ЗАЈЕДНО У СМРТИ"** који као да упозорава: **БИЛО –НЕ ПОНОВИЛО СЕ.**

Не убиј, не убиј ни вука у гори, ни ѡчелу, ни цвети у ѡљу ни свој душманина не убиј, због истине, јер су и они део те истине ...

"Истину", говорио је Ками, " треба изградити као љубав, као разум. Доиста ништа није дано ни обећано, али све је могуће ономе који прихвата да подузме или да се изложи опасности. Треба издржати ту опкладу у тренутку када се гушимо у лажи, кад смо сатерани у теснац. Треба је мирно и непоколебљиво издржати, и врата ће се отворити. Како је тумачити и коме сведочити о њој. Кома, пред ким, са којом сврхом." Трагајући за једном таквом истином дошли смо до потпуно новог поглавља ове наше приче, где се све догиче и све размимоилази. И прошлост, и садашњост, и

будућност. Прича своја, али разумљива и помало својствена читавом српском народу.

У крају у коме су се памтили само косовски јунаци, знало за Милоша и Карађорђа, за војводе Мишића и Путника, за све изгинуле у Балканским и Првом светском рату, тешко да је коме била разумљива трагедија која се надвила над Србијом пролећа 1941. Времена тешка, сијасет питања, а правог одговора нигде. Они за краља и отацбину одоше на Јелицу, предвођени **Перишом Луковић**, а ови други, Стевану Чоловићу у Ариље. И тако се створи, несвесно, барем

Боžo Пузић

у народу, раздор. Једни понеше белег четника, а други партизана. Чини се, сви убеђени да иду ка истом циљу са истом идејом – **слобода**. Колико је и за једне и за друге она била тада далеко тешко да је ко могао и претпоставити. Ипак, једни је дочекаше '45. године, а други пола века касније.

Боžo Пузић (1930), јунак ове наше приче, унук Солунца страдалог на Галипољу 1913. године, тада једанаестогодишњак, тешко да је разумео шта се око њега дешава, а још мање да је могао и помислити да ће само после неколико година робијати због тога што је неке године пружио парче хлеба. Данас живи у Кућиштима, испод Латвичке планине.

– Сваки пунолетан мушкарца морао се јавити, или на Јелицу или у Ариље – дрхтавим гласом пребира по својим сећањима Боžo евоцирајући успомене на прве дане рата. *Одавде из Сјучевића већина људи отишла је на Јелицу, јер се већ било прочуло за партизане и њихове брљавиштине. Убијали су њихове, малтретирали људе. Сви они махом одоше на Јелицу и само после неколико дана враћаше се кућама и нормалном животињу, колико је он у то време могао бити нормалан.*

Четири ратне године прошле су у преживљавању. Кроз ове крајеве пролазила је свакаква војска и за собом остављала несрећу, пустош и глад. Народ се на свакаке начине довијао да преживи, гледајући своја посла, не знајући шта и ко вреба из мрака. Партизани, Немци, четници, било је свеједно само је требало сачувати породицу и живу главу. Како? Удовољавајући свима и пред свима узмичући. Боžo се живо сећа једног догађаја са самог почетка рата, када се још ништа знало није и када је дошло до првих субота партизана и четника.

Партизани су се у то време повлачили из Ариља ка Острешу. На том путу, прича деда Боžo, опколили су кућу Војислава Стакића, у којој је било де-

сет четника, обложили је сламом и спалили. Сви који су били унутра изгорели су.

– *Одакле су отишли у манастир у Клисурци, ољачкали га и спалили све књиже – наставља своју причу Боžo. Знаш, данас пола ових стваријих Добрачана нема одакле о рођењу. Са њима је тада био и **Словенац Виктор Зевник**. Он лично је силовао и убио калуђерицу Ђену, ћерку покојног Осипоје Борђевића и башио је у њихок. Немцима је било дојављено у Пожежу шта се дешава у нашем крају. Како, не знам. Сиђурно им је неко из села јавио. Углавном, они су дошли под њуним наоружањем и са пулмачем Лајвичкој отиштини и од тадашњег председника **Милојка Црковића** захтевали да их одведе до куће Чега и Радоша Филиповића где су се партизани били зауставили. Ко их је и како одвео нисам сиђуран јер једни кажу да је то био покојни Паун Јаковљевић, у то време дечак, а други пак то приписују самог председнику Лајвичке отиштине. Све у свему они се ту сукобе и доста партизана у њом окршају погине, а један део се спасао и избегао. – присећа се овог догађаја коме је као дечак и сам делимично присуствовао. Сећам се, негде у лето '41, када смо копали кукуруз у пољу **Боžo Јаворац** са својим борцима оде за Пожежу. Јаворац је био на челу колоне, на мојоциклу, са српском заставом, његови борци у неколико камиона. Отишли су у Горобиље да блокирају мост, како Немци не би проишли за Ариље и Ивањицу. Боžo је тада ослободио четнике које су партизани Сјевана Чоловића држали заповорене у ариљској цркви. Тада је у борби са партизанима Часлав Глинић изгубио ногу. Заједно са мном био је на робији.*

Рат се ближио крају и већ је народна милиција кренула у потрагу за одбеглим четничким вођама који су се махом крили по брдовитим и неприступачним пределима. У Стуччевићима ништа није наговештавало да и Латвичка планина у својим горама чува неке од преосталих четника који су се задржали у овим крајевима. Али није било тако. Баш ту, испод Вучјака своје уточиште пронашла су њих тројица – **Добривоје Манговић из Чачка** и двојица преживелих Цидовића – **Драгослав и Ранисав**.

Какве везе са свим тим има седамнаестогодишњи дечак који је за Цидовиће чуо само из приче, никад их видео није и због чега је готово малолетан робијао у чувеном пожаревачком затвору? Па постоје приче које само живот може да изрежира. Када слушате животну трегедију овод крепког старине ниједног тренутка не можете у

његовом казивању осетити колебање нити у погледу препознати кајање због онога што је урадио.

– *Тада сам већ био одраслао човек. У то време кућисмо неку њиву у Дубоком долу и ја сам ишао сам, ишао са оцем, тадашњом свакодневно оглазио на рад. Била је то 1944. година. Једног дана док сам са својим другом Љубишиом Илићем ишао према тој њиви прег нас искочише тројица, нама непознатих људи. Кроз разговор нам се указаше и зајрећаше да никома не смијемо говорити да смо их видели. Храну сам им остављао у сјено, а када су они долазили да је узму ја њима нисам имао. Свакодневно су ме виђали на њиви, али су ми се указивали само када сам био сам. У прво време ни родитељи нису ништа знали о њима. Храну сам крао из куће и њима носио. Касније сам признао родитељима. Шућели су. Сви смо се ја и они надали да четници не могу изгубити овај рат.*

Четири пуне године Цидовићи су се крили у Латвичкој планини. Временом је број јатака и њихових сарадника порастао, да ли због поверења које су имали у ове људе или је у питању била и непажња ко ће га знати. Тек народна полиција им је ушла у траг и кренули су у потеру за њима. У народу је остала прича да их је одала нека жена.

– *Ја то не знам – наставља Боžo причу – али знам да су ухваћили Будимира Пећковића, Љубинку, Ранисављевићу жену, сестру Сјевана Бојића из Гривске, преобукли их у војну униформу и повели са собом. Ухваћили су били и деда Драгића, Солунца, који је живео у планини, и Цидовићима носио кувану храну. Али ни чича није знао где им је бункер. То смо знали само Љубишиа и ја. Два пуца сам био у њему.*

Све су знали. Дошли су кући Павла Илића, Љубишиног оца и трагали га да призна. На свакаке муке су га сипављали, на крају на сјерују. Када су Љубишии прирећили да ће проћи истио као отац, Павле је у мукама проговорио. **“Сине, ако ишта знаш, кажи. Немој дозвољити да те муче као мене.”** И он призна. Поићрају их све ка бункеру у коме су на несрећу била сва тројица. На њовике да се предају чули су се пушњи. Манговић се убио, а браћа Цидовићи се предадоше нађајући се, поштио су им већ двојица браће погинула, да ће им животи бити отроштен. Све се то збило у петак, 28. фебруара 1948. године. Њих одведоше у Ивањицу. Није ми било свеједно, али када се ни после четири дана нико не јојави да ме тражи, мислио сам да је све у реду. Знао сам да ме Љубишиа неће издати, и није. Али, у средју, 3. марта одведоше и мене.

На испитивању Божо се чврсто држао става да Џидовиће никада није видео и да им није помагао, све дотле док један од истражитеља није извадио свеску. Добросав и Ранисав су водили дневник. Ту је све писало, од тренутка када су почели да се скривају, па све до последњег дана када су их ухватили. Како се свеска нашла код народне милиције прича је за себе.

–*На њују ка Ивањици, када су били кроз кланац Клисуре, Добросав је избацио дневник да га не би пронашли. Несрећним случајем, нашао се у рукама ревносног њујара, Сава Миловића који га је отиџи узео од ђака, Радојка Ивановића из Прилика који је њуда ишао и први узледао свеску, и као сваки савесни грађанин предао га у месну канцеларију у Прилике. Е, таа је свеска мене, закојала. Ту је све писало. Чак и тио да су једном уочи Божића вечерали у нашој кући. И јес било тако. Док сам уносио Бадњак, Ранисав ме ухвати за раме и шапћом уишћи: „Пишћај тишћу ’оће ли нам дозволићи да се молимо Богу са вама уочи Божића.” Отиац наравно дозволи. Та вечера коишћала га је четирри године зајвора које је издржао у Београду. Елем, покажу они мени тиу свеску. –Видиши тии ово, ишћетиа је млад си. И ја ти признам све.*

–*Сутрадан рано, изводе нас све једног тио једног. Био тиу и Милош Прћа, убаи ариљски. Видеши ме онако малог и младог посла ме кући. Помислих, добро је. Али ђавола. Моја слобода тирајала је крајко. Спроведу нас у Ужиче где нам је било суђење. Петћ од пресуђених седам година, одро-*

бијао сам у Пожаревцу где ми је најтеже пало то што нисмо имали довољно хлеба, а и у самици је било врло тешко. Лежао сам 15 дана на бетону који су пољивали хладном водом. Нису ми дозволили ни мајку да видим која ми је долазила у посету.

1953. године Божо је дочекао слободу, али само за кратко. Одмах након тога отишао је на одслужење војног рока. Али, ни по повратку кући није имао мира. Каже, да је само по кривици имао педесет суђења. Шта год се у селу згреша он је био крив. –*Тада је важило правило: Хоћеи у партију, сломи неком кичму и одмах ћеи бићи примљен* – кроз смех одговара овај крепки старина, као да га живот није мучио и кажњавао. Дочекао је рехабилитацију коју је обезбедио и за свог оца и данас задовољан са својом децом и унучадима ужива у благодетима правде која је иако спора, ипак достижна. *Тешко ми је пало ишћо нисам могао нормално, као дружи људи да децу у школе уишћем, тио сам морао да чиним, заобилазно, тијјно, ..., а ако сам ја био крив, ишћи су деца крива.*

Најгори од свих беху комунисти незнабошци, који приђоше четницима. Они су највећа зла правили. Касније су се поново вратили у партизане.

Божо се почетком деведесетих међу првима прикључио противницима комунистичког режима, не жалећи времена и снаге да истина и правда угледају светлост дана. Не жали ни због чега. Бог ми је добро дао и ја сам му захвалан. Надам се бољим данима за Србију...

“И ја сам морала у Забелу”

У дневнику који је нађен код Џидовића било је четрнаест имена мештана из Ступчевића, жена, мушкараца, младих. Једна од њих била је и Миља Илић, двадесетогодишња девојка. Њена животна прича такође је потресна. Богата кућа, заједница радних и поштених људи, била је на мети свих, и партизана и четника. Када сте на путу свих, онда само тражите начин да преживите и сачувате живу главу. Испрекиданог сећања, Миља као да покушава да призове давна времена, а ружне успомене као да јој гупе речи и заустављају дах.

–*Нас била њуна кућа. Сћирци Зарија био је у роишћиву. Нашој кући долазили су и четници и партизани. Сећам се, једне прилике дођоше неки Златиборци. Траже да им се сћиреи вечера. Мој деда који је њомало био пргав човек, а волио је и да ѡишћи извика се на њих. „Коме вечера. Све лојуже дођу да тираже да једу. Не може.” Изубијаше тиада и њега и оца ми. А наша кућа добро је сћијала са Милојком Црнковићем, разборишћим и ѡамећним човеком. Знао је и немачки. Захваљујући њему отиац је радио у Клисури као кувар када је просијецана сћијена. Мој отиац Периша ѡведе људе на Јелшћу. Био је Равногорач. Убио га човек који је касније тишћо комунистима, а мој отиац је за седам дана тирабао да иде код Драже на Равну Гору.*

–*Са свим војскама смо се некако носили, али су нам комшије дошле главе. Била је тиу и једна кућа која никако ни-*

–*је могла да ѡднесе нашу слогу и чинишћу да уишћос тиешћим временима оишћијемо. Једном приликом чак су ѡкушћали и да баце бомбу на нашу кућу. Иако им тио није успело, нису се смирили док моћ оца нису убили. Било је тио овако. Проишао био Васкрс. Ја сам чувала овие, а отиац, сћирци Мићо и Бладоје, избеглишћа који је радио код нас, били на њиви. Отиац ме ѡсла кућу. Кренем ја и видим тиешће наше комшије скушћили се и разговарају. Није тишћо много времена кад се зачуше два ѡушћња. Почеше да кукају. Ишћирчим да видим ишћи се деишава, мајка виче: „Уби тии неко тишћу.” Драган, видела сам га са ѡушћком, одговорих ја. Најтеже ми је било када је Милојко доишао на сахрану. Кукао је као жена. Шћија сам све преживела, не знам како сам жива... На робији сам била две године, зашћо ишћо сам наводно јатишћаквала Џидовиће. А није тишћачно. Моја једина кривишћа била је ишћо их нисам тиришћавила кад сам знала где се крију. Али, ако сам била на робији. Више волим тио, нећо да сам их издала.*

Као и остали који су робијали због јатаковања одбеглих четника и Миља је била откривена на основу дневника. Одговарала је зато што су Џидовићи записали да су једном приликом вечерали код њих.

–*Дошћла је народна милишћија, све људи из краја и саошћишћила ми да морам да кренем са њима у Ивањицу. Трећи дан ме изведеише на саслушћање. –Шћија тии знаш, дијешће, о овим Џидовићима*

Миља Илић

–*упита ме један озбиљнији старији човек. Одговорих да не знам нишћија, али кад ми ѡказа свеску све ми би јасно. У Ужичу на Петћровдан било нам је свиша суђење. Мене осудише на две године робије. Робијала сам зашћо ишћо нико из моје куће дружи није имао. Отиац је убијен, сћирци на робији. Морала сам ја да идем. Одлежала сам две године у Пожаревцу.*

Од „комунистичке правде“, по причи Аца Петровића из Добрача, највише су страдали Радош и Марија Вилимановић из Добрача. Њихова кућа је затворена, а они ухапшени. Због сарадње са Равногорцима - Џидовићима, упућени на вишегодишњу робију у Пожаревац. На робији, гледајући се кроз хладне гвоздене решетке су се заветовали да ће ако икада живи ишау на слободу и буду имали децу, она носити имена Гвозден-Гвоздена. Данас њихов син Гвозден живи у Ариљу, али то је већ друга прича. *Наставиће се...*